

*Danutė Skromanienė
LDM Taikomosios dailės ir dizaino muziejus
Arsenalų g. 3A, Vilnius
Tel. (8 5) 262 8080
El. p. danute.tdm@zmail.lt*

DANUTĖ SKROMANIENĖ

Genovaitė Jacėnaitė. In memoriam

2016 m. liepos 21 d. Vilniuje po sunkios ligos mirė žymi keramikė Genovaitė Jacėnaitė (1933–2016). Ji buvo „kieta“ žemaitė, savo pažiūras ir gyvenimo būdą atsinešusi iš šeimos. Publikacijos autorei teko laimėti Genovaitę pažinti dar studentavimo laikais ir išlaikyti ryšį iki paskutiniųjų menininkės gyvenimo dienų. G. Jacėnaitė bendravo lengvai, negailėjo žemaitiška išmintimi pagrįstų patarimų, nevengė ir tiesmukiškai išrežti tiesos. Tvirtas dvasinis ryšys su gimtąja žeme, optimistiškas požiūris į gyvenimą ir aplinką, sugebėjimas visur įžvelgti tik gera, o iš daugelio dalykų smagiai pasijuokti – tai dailininkės būdo bruožai, padėję jai žengti vingiuotu gyvenimo ir kūrybos keliu.

G. Jacėnaitės kūrybos kelias, tęsėsis daugiau nei pusšimtį metų, įtempti kūrybinio ir pedagoginio darbo metai – įvairialypiai ir kupini noro žengti pirmyn išlaikant savo vertybines nuostatas. Pokaris, sovietmetis, kai gyvenimas tekėjo veikiamas įvairių socialinių veiksnių, nepriklausomybės laikmetis – kiekvienas jų paliko žymes ir gyvenime, ir kūryboje.

G. Jacėnaitė kilusi iš Kuršėnų, Žemaitijos puodžių sostinės. Augo mylima niekuo neišsiskiriančioje šeimoje. Mama buvo miestelio siuvėja, tėvelis – laiškanesys. Vaikystės prisiminimuose visa aplinka buvo susijusi su liaudies menu. Namuose valgė iš molinių indų, pas kaimynus akį traukė ant tvorų iškabintos puodynės, o turguje plytėjo didžiausi išmargintais puodais ir švilpiais nukrauti plotai. O kur dar pasivaikščiojimais su močiute po kapinaites, ten koplytėlės, dievukai... Visas tas vaikystėje matytas grožis įsiminė visam gyvenimui. Gal tai ir buvo postūmis meno pasaulio link? Dailininkė yra sakiusi: „Mano tėviškė – molėtos Ventos pakrančių miestelis Kuršėnai. Tai jo molis turbūt nulėmė man ateitį ir tapo visu gyvenimu. Todėl ir kasdieniai džiaugsmi, nusivylimai bei mintys – taip pat iš molio.“

1951 m. baigusi vidurinę mokyklą, G. Jacėnaitė stojo į Lietuvos TSR valstybinį dailės institutą (dab. Vilniaus dailės akademija) studijuoti

tapybą. Deja, į šią specialybę buvo didelis konkursas. Visi gabūs vaikai, suvažiuavę iš provincijos, galvojo, kad dailė – tai tapyba, tad dėstytojams teko kantriai aiškinti, kad dar yra grafika, tekstilė, keramika ir kiti gražūs dalykai. Jai pasiūlė tekstilę arba keramiką. Nedvejodama pasirinko pastarąją. „Studijos, nors ir šaltose ir ankštose auditorijose dieną, o vakarais – skurdžiame bendrabutyje, buvo turiningos. Mokė savo darbą labai įsimylėję dėstytojai, o supo nuoširdūs, darbštūs ir linksmi draugai.“ Dėstytojai profesoriai Leonas Žuklys, Jonas Mackonis, Kazys Morkūnas, Juozas Kėdainis, Juozas Mikėnas, Liudvikas Strolis, docentės Liuda Vaineikytė, Teodora Miknevičienė stengėsi ugdytiniams perteikti visą savo patirtį, o ir patys to meto studentai buvo labai motyvuoti ir darbštūs, nepastebintys gyvenimo sunkumų. Kaip G. Jacėnaitė sakė, „visi buvome skurdžiai, bet mus gelbėjo mokėjimas būti laimingais be pinigų“.

1957 m. baigusi mokslus, iki 1999 m. instituto Keramikos ir Dailės pedagogikos katedrose dirbo pedagoginį darbą: dėstė technologiją, piešimą, buvo vyr. laborantė, mokymo meistrė, vyr. dėstytoja, docentė, o nuo 1994 m. Pedagogų profesinės raidos centre ėmė dėstyti piešimą, erdvinių formų pagrindus, parengė erdvinių formų pagrindų programas vidurinėms mokykloms. Tolygiai užsiėmė kūrybine veikla. Iš pradžių sukūrė daugybę vaikų, gyvūnėlių skulptūrėlių. Jos buvo natūralistinės, šiek tiek apibendrintų formų, tačiau stebino nuoširdžiu įtaigumu, formos, judesio pajautimu. Vaiko, šnabždančio kitam į ausį paslaptį („Paslaptis“, 1961), figūrėlė tokia įtaigi, kad, regis, pasilenksi ir išgirsi, kas sakoma. Tai nestebina paskaičius dailininkės aprašytą vasaros praktiką.

Važinėdama po kaimus G. Jacėnaitė rinko medžiagą diplominiam darbui, piešė vaikus. Ne tik piešė, bet ir žinojo kiekvieno jų charakterį, paslaptis, norus. Rašymas – dar viena jos kūrybos sritis. Jau garbiame amžiuje išmokusi dirbti kompiuteriu, rašė atsiminimus. Žavi jų šmaikšti, lengvai besiliejanti kalba, kartais pajvairinta žemaitiška mąstysena ir spalvingais žodžiais, – sunku atsispirti pagundai juos, radus progą, vėl ir vėl pacituoti.

G. Jacėnaitė niekada nekūrė socialiai angažuoto meno bei serijinių darbų („būtų neįdomu daryti tą patį daiktą“), nors yra padarūs keletą užsakyminių – pano Marijampolio, Alytaus mokykloms. Jos darbai – erdviniai, skulptūriniai. Kūrė tai, ką sumąstydavo, kas įdomu ir reikalinga sielai, nesumeluota. Pati keramikė yra sakiusi: „mano darbai yra mano mintys“, ir tos mintys būdavo perkeliamos į kūrinius. Laikui bėgant kito atlikimo technika, darbai tapo grubesni, bet neprarado nuoširdumo ir vidinės šilumos. Nuvažiavusi į kūrybinę komandiruotę

Genovaitė Jacėnaitė.
„Paslaptis“. 1961 m.

LDM TK 295.

Fot. A. Lukšėnas

Jūrmalon, Dzintaruose pajuto tenykščio molio plastiškumą. Tai buvo naujas patyrimas ir ji skulptūreles ėmėsi lankstyti, gniužinti iš molio plokštelių („Piemenaitės“, 1970; „Žemaičių karys“, 1971; „Šauniausias kaimo vaikas 1973“; „Šeimyninė fotografija“, 1975). Reikėjo rankų miklumo ir patyrimo nesuklystant išlankstyti kūrinį. Lipdė iš šamoto, įvairių faktūrų, į akis nekrintančios, moliui artimos spalvos atsirasdavo tarsi savaime. Lentynas nutūpė nauji personažai: melžėjos, kiaulininkės, statybininkai, sodininkai, medžiotojai, jūreiviai, kariai. Dailininkės vaizduotė buvo nepaprastai turtinga, jai niekada nereikėdavo ieškoti temų, kaip sakoma, idėjų būtų užtekę keliems gyvenimams, o jausti molį jai buvo didelis malonumas. Taip atsirado darbų ciklai: „Cirkas“ (1973–1974), „Iš kareiviško gyvenimo“ (1977), „Sodininkai“ (1980), „Poliklinikoje“ (1982), „Kaziuko mugė“ (1983), „Šunų parodoje“ (1982).

Genovaitė Jacėnaitė.
„Šauniasis kaimo
vaikinas“. 1973 m.

LDM TK 2930.
Fot. A. Lukšėnas

Dailininkė sukūrė išraiškingų bendradarbių šaržų („Prof. J. Adomonis“, 1972; „V. Gečas 1983“; „Prof. J. Balčikonis“, 1982) ir daugybę plokščių (diptikas „Moterų pirtis“, „Vyrų pirtis“, abu 1972; „Turgus Luokėje“, 1972; „Balius“, 1976). Šio laikotarpio darbai ekspresyvios lipdybos, išsiskiriantys savitu charakteriu, šmaikštumu, žaismingumu, humoru, o kartais ir lengvu sarkazmu, tačiau dailininkei kūryboje prioritetu visada išliko amato dalykai ir kryptingas keramikos tradicijų puoselėjimas.

Kartą atsitiktinai išklausiusi Liberto Klimkos paskaitą, G. Jacėnaitė rimtai susidomėjo lietuviška mitologija, etnine kultūra. „Negaliu sutikti su tuo, kad mūsų istorija prasideda tik tada, kai atsirandame mes. Kiekviena tautos ar šeimos istorija prasideda kažkur giliai praeityje“, – sakė dailininkė. G. Jacėnaitė visada domino etninė kultūra, ji tyrinėjo, rinko pagoniškus simbolius, piešė senovės lietuvių dievukus. Surinkta

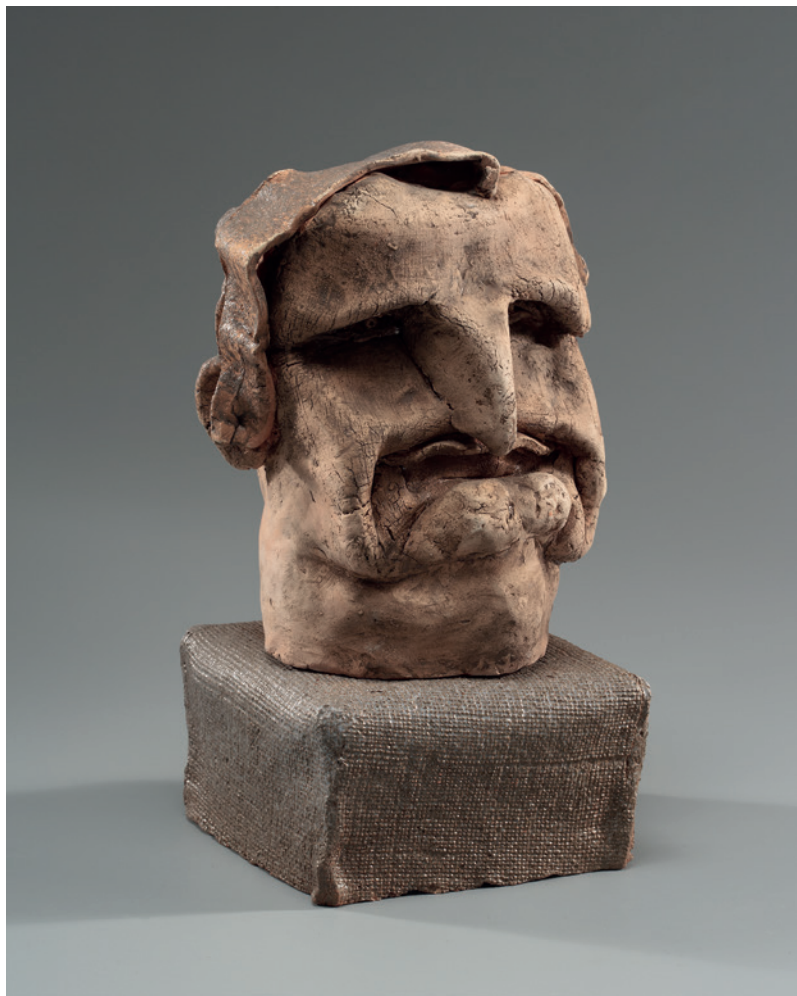
Genovaitė Jacėnaitė.
„Šeimyninė fotografija“.
1975 m.

LDM TK 2713.
Fot. A. Lukšėnas

gausi medžiaga leido atsirasti dar vienai kūrybos temai. Pagonys baltai garbino gamtoje slypinčias dvasias, mitologines būtybes, dievus ir deives. Krikščionybė į pagonių kraštą atnešė naują dievą ir šventuosius, o ilgainiui kai kurių jų funkcijos žmonių sąmonėje persipynė su pagoniškujų dievų bruožais. Išvelgtas tam tikras pagonybės ir krikščionybės paraleles G. Jacėnaitė perteikė savita meno forma. Ji sukūrė daugybę serijų spalvingų koliažų, kuriuose vaizduojami krikščioniškais įvaizdžiais praturtinti pagonių dievai, ir ant sienos kabinamų juodosios keramikos technika degtų molinių dievų, paspalvintų glazūra, kaip būdinga liaudies meno skulptūroms. Juodosios figūros buvo tvirtinamos ant gelsvo šiaudais kloto ar beržo tošies pagrindo arba ant skersai nupjautų medžio trinkelėlių su rievėmis, rodančiomis jo amžių. Per medžio ritinį perteikiamas ryšys tarp praeities, atstovaujamos protėvių pagonių, ir dabarties.

Genovaitė Jacėnaitė.
Šaržas „Prof. J. Balčikonis“.
1982 m.

LDM TK 4518.
Fot. A. Lukšėnas

G. Jacėnaitė yra knygos „Senovės dievai ir mitinės būtybės“¹, kurioje publikuojami L. Klimkos tekstai ir jos kurti liaudies skulptūros „atvaizdai“, bendraautorė. Dailininkės darbuose palaipsniui ėmė rasti vis daugiau senovės simbolių, runų, mitologijos („Baltų kalendorius“, 2003; „Diena naktis“, 2007). 2008 m. ji sukūrė „Baltų Zodiaką“ – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse rasto medinio apeiginio kaušelio prototipą, pamargintą senaisiais Zodiako ženklais. Kita kompozicija – „Protėvių balsai iš anapus“ (2008), kaip dailininkė mėgdavo sakyti, „švilpiai“, kuriuose atpažįstame Žemaitijoje aptiktų archeologinių radinių formas – briedžio galvutę, iečių antgalius, senovinius pinigus. Kiekvienas jų atlieka švilpuko su skirtingo tono garsais funkciją.

Dailininkė sukūrė ir instaliacinio pobūdžio kūrinių. „Vertės kaita“ (2005) – tai pagal archeologinių sluoksnių analogiją sukurtas

Genovaitė Jacėnaitė.
Šaržas „Prof. J. Adomonis“.
1972 m.

LDM TK 4512.
Fot. A. Lukšėnas

darbas, kuriame „radiniai“ išdėlioti trimis aukštais ant stiklinių lentynečių, o viršutinėje – šių laikų šiukšlės. Šiuo kūrinio autorė siunčia žinutę: kuo giliau kasi, tuo vertingesnį sluoksnį atrasi, o kažkada ir šiandienos šiukšlės taps vertybe.

Savo darbais G. Jacėnaitė skleidė mintį, kad Lietuvos ikirikščiونيškoji kultūra buvo lygiavertė tų laikų Vakarų Europos kultūrai. Paskutiniųjų metų autorės darbai – tai kalbėjimas jausmais, su giliai paslėpta reikšme bei palikta intriga, skatinančia apmąstymus. Dailininkė siekė savo idėjas realizuoti ne tik tradicinėmis raiškos priemonėmis, bet ir atrasti kažką naujo, netipiško ankstesnės kūrybos tipologijai. Kiekvienas darbas tampa daugiasluoksnis, bet ne formos prasme, o dėl jame užkoduotų minčių, kurias galima skaityti kaip baltų kultūros metraščių.

G. Jacėnaitė 1-ojoje Vilniaus keramikos meno bienalėje už darbą „Žvilgsnis į praeitį“ (2010) buvo apdovanota Liudviko Strolio vardo premija. Kūrinyje pavaizduota senovinė spyna su atvertu mechanizmu, slepiančiu paslaptį. Kartais dailininkė pasufleruodavo žiūrovui padėdama prie kūrinio užrašą, pavyzdžiui, „pažiūrėk pro rakto skylutę“, o pažvelgęs pamatai senojo Vilniaus vaizdą. Kūrinio turinui paryškinti autorė išradimais naudojo veidrodį. Pagonys tikėjo, kad viskas, kas yra danguje, yra ir po žeme. Senas, apkerpėjęs šulinys su dangčiu („Šulinys“, 2011) – tai anga į požeminį pasaulį. Vėl tenka pažvelgti pro skylutę, o dugne pamatai veidrodyje atsispindintį mėlyną dangų su žvaigždėmis. Senovės baltų mitologijoje vėlės pas protėvius iškeliauja už jūrų, saulės ir mėnulio takais. Šią pasaulėžiūrą perteikia darbas „Vėlių laivas“ (2011), kuriame pavaizduotas tarsis iš jūros dugno iškeltas pajuodęs, sukiužęs, kiek virš veidrodžio pakylėtas laivas, o nuo dugno mėlyname fone atsispindi skrendantys balti paukščiai – vėlės.

Dailininkės parodų atidarymuose visada būdavo daug šurmulio, jaukaus pasišnekučiavimo. Ji su humoru pasakodavo apie kūrybinį procesą įkūnijant legendas, mitus bei paslaptis ir gebėdavo patraukti žiūrovus, sužadinti jų smalsumą. Visi norėdavo pažvelgti pro rakto skylutę ar pasukti ratą („Metų ratas“, 2009), kurio apačioje įtaisytas šratinis mechanizmas su apšvietimu. Pasirinkus norimą mėnesį, ant mechanizmo krenta šviesos spindulėlis. Didelio dėmesio sulaukdavo legendinis Vilniaus slibinas („Kalno slibinas“), pastatytas galva į sieną su veidrodžiu, į kurį žvelgdamas žiūrovas slibiną mato savyje.

G. Jacėnaitei niekada nestigo originalių idėjų ir gebėjimo išsisukti iš įvairių situacijų. Kartą ji sulaukė pasiūlymo dalyvauti krikščioniškos tematikos parodoje „Degantis krūmas“ (2007). Dailininkė ši tema ne itin traukė, tad buvo apsisprendusi pasiūlymo atsisakyti, bet kitą dieną jai šovė mintis nulipdyti prieš saulutę gulintį vyrą. Baigusi darbą, pridėjo užrašą „Degantis kaimynas Krūmas“ ir nunešė kūrinį į parodą.

G. Jacėnaitei teko pereiti ilgą ieškojimų ir tobulėjimo kelią – nuo mažų natūralistinių skulptūrėlių iki filosofinių conceptualių kūrinių. Menininkės darbai yra pelnę pripažinimą ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Parodose gimtinėje ir svetur dailininkė dalyvavo nuo 1957 metų. Surengė per 30 personalių parodų. Jos kūrinių yra įsigiję Lietuvos dailės, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės, Mažeikių „Santaros“ muziejai, Maskvos dailininkų sąjunga ir kt., Lietuvos etnokosmologijos muziejuje liko dovanota baltų dievų, keramikos ir piešinių kolekcija. G. Jacėnaitė buvo dailininkų sąjungos (nuo 1962 m.), Žemaičių bendrijos

Vilniuje narė, nuo 2008 m. – Kuršėnų miesto garbės pilietė. Prieš pat mirtį, 2016 m. birželį, VII Pasaulio žemaičių dailės parodoje už kūrinį „Šimtarasė juosta – kalendorius“ tapo viena iš laureačių. Menininkė sugebėjo savo kūrinius kilstelėti į poetinio gyvenimo aukštumas, prisiliesti prie gamtos, praeities istorijos ir žmogaus dvasios klodų.

Išnašos

1. Klimka L., Jacėnaitė G., *Senovės dievai ir mitinės būtybės*, Vilnius, 2003.

Genovaitė Jacėnaitė. In Memoriam

DANUTĖ SKROMANIENĖ

In 2016 Lithuania lost the famous ceramist Genovaitė Jacėnaitė (1933–2016). The author of the publication, who personally knew the artist, shares memories about the artist, reviews her life and creative work.

Jacėnaitė was creative and universal person. Having graduated from the Institute of Fine Arts of the Lithuanian SSR (now Vilnius Academy of Fine Arts), she remained employed at the Institute, was engaged in various social and artistic activities. Over more than five decades of creative work, her artworks have changed a lot. Jacėnaitė had to go a long way in exploring and developing her style – from small naturalistic sculptures to conceptual philosophical works. Gradually more and more ancient symbols, pagan manifestations, mythology appeared in her works. Jacėnaitė promoted idea that Lithuanian pre-Christian culture was equivalent to the culture of Western Europe. In her last works she is talking through feelings, with a deep hidden meaning and an intrigue that encourages contemplation. The artist sought to realise ideas not only by traditional means of expression. She also wanted to discover something new and unusual. Each work is multi-layered – not in form, but because of its encoded ideas that can be read as a chronicle of the Baltic culture.

The works of Jacėnaitė have earned recognition not only in Lithuania but also abroad. The artist had been exhibiting at home and abroad since 1957. She arranged over 30 personal exhibitions. Artworks of Jacėnaitė can be found in collections of Lithuanian Art Museum, M. K. Čiurlionis National Museum of Art, Mažeikiai Museum, Museum of Lithuanian Ethnocosmology, and Moscow Association of Artists.